

Крижановська Т.О.

к.філос н.,

*ст. викл. кафедри загальногуманітарних дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету*

ВЗАЄМОДІЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ІНСТИТУТІВ ДЕРЖАВИ В СОЦІАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ

Анотація. В статті досліджується смисл таких соціальних феноменів як інститути та громадянське суспільство, принципи їх взаємодії. Автор робить висновок, що існування вільної комунікації, публічної сфери мінімізує можливість насильства в суспільстві, що і дає змогу здійснюватись суто інституційній практиці.

Ключові слова: інститут, громадянське суспільство, публічна сфера, соціальна практика.

Актуальність. Сучасні розвинені суспільства характеризуються тим, що в них існує розрізнення між державою та громадянським суспільством. Таке розрізнення йде від доби Нового часу разом із становленням сучасних демократичних держав, суб'єктивного права, теорією і практикою розділення влад, ринкових відносин, надання значущості приватній власності тощо. Осмислення засад взаємовідносин та взаємодії суспільства і держави постає тим теоретичним ґрунтом, на якому можна будувати подальший цивілізаційний розвиток нації.

Аналіз досліджень і публікацій. В сучасній західній соціальній думці тема взаємодії суспільства та інститутів досліджується в роботах Е. Берджесса, Т. Веблена, Ю. Габермаса, О. Гьоффе, М. Маршалла, Р. Мертона, Д. Норта, Т. Парсонса, П. Рікера, Д.Г. Себайна, Т.Л. Торсона. У сучасній філософській думці України означена проблематика осмислюється у працях В. Андрушенка, А. Єрмоленка, А. Караса, М. Култаєвої, А. Лоя, Я. Паська, С. Пролеєва, М. Тура та інших. Зазначені автори підходять з різних позицій до цього питання, тож маємо спробу висвітлити та дослідити точки зору, які на наш погляд, є найбільш перспективними.

Об'єктом дослідження виступає соціальний простір як місце відтворення живої «тканини» суспільного життя в усій його різноманітності.

Предметом нашого розгляду є зв'язок між громадянським суспільством та державними інститутами в соціальному просторі.

Метою статті є дослідження теоретичних засад взаємодії громадянського суспільства і державних інститутів у соціальному просторі.

Інституційність соціального оточення є однією з тих фундаментальних очевидностей, з якими зустрічається людина. Це рівною мірою відноситься як до безпосередніх стосунків, особистісного самоствердження, суспільних зв'язків, так і до надперсональних форм соціальності. Визначаючи поняття соціального інституту, потрібно акцентувати увагу на таких його характеристиках як загальносуспільна нормативність відношень, за допомогою якої взагалі можливі суспільна комунікація, взаємодія, функціонування суспільної практики з метою забезпечення найрізноманітніших потреб як індивідів, так і суспільства. За допомогою інституційних форм відбувається розподілення суспільних ресурсів і благ, а також прав і обов'язків, що пов'язано як із соціальною структурою в цілому, так із індивідуально-статусними формами. Кожен інститут представляє собою неоднозначне поєднання норм, правил, вимог, установлень, які складно переплетені з установленнями інших інститутів.

Комплекс інститутів ґрунтується соціальною дійсністю, яка пропонує людині загальнокультурні смисли та ціннісні комплекси. В цій дійсності існує закріплена практика соціальних відносин, усталені зв'язки у рамках організації суспільства, що повинно забезпечувати потреби соціуму в регульованні значущих сфер своєї життєдіяльності.

Сучасне поняття практики пов'язується із спонтанністю людських спілкувань та дій. Займаючи певні місця соціального простору індивіди відтворюють цей простір, спілкуючись і діючи, підтримують або змінюють його інституційну структуру. Конструювання особистостями інституційного простору так само реально, як і реальний той інституційний порядок, який стає людиною, коли приходить у соціальний світ. Тобто, інститути постають як виявлення того шару життєдіяльності, що іменують дією, і які складаються в події, в реальні «тут» і «тепер», що, з одного боку, прив'язані до реальної історії, цілей, засобів, інтересів, але, разом з тим, мають і апіорний характер. Цей характер задає свобода і спонтанність подій. Інститути самі по собі свободи не забезпечують, але для своєї

чинності і дієвості потребують свободи. Інституції як фактичний вираз інституційного простору, та інституціоналізація як процес, що потребує, зокрема, особистісного змісту, не матимуть місця, якщо персону, суб'єкт вчинку, не створюватиме для себе ситуацію свободи. Тобто, інститут для виконання своїх функцій у суспільстві потребує свободи. Інститути, як спеціалізовані усталені суспільні форми, спрямовуються метою виконання певних функцій в суспільстві. Інституції — це апарати для досягнення мети, а не тільки для досягнення згоди [9, 21]. Діяльність і свобода нерозривно пов'язані між собою, що фактично виражається у таких суспільних явищах як справедливість, влада, рівність. Свобода насправді є причиною того, що люди взагалі живуть спільно в суспільній організації. Інститути залежать у плані продовження свого існування від людей, що діють, що працюють.

Сучасна соціальна думка розуміє громадянське суспільство як сферу соціального буття, принципово відокремлену від держави, таку, що не ототожнюється з нею, а натомість є сукупністю самостійних і незалежних від держави суспільних відносин та інститутів, які розвиваються в галузях економіки, культури, національних проблем, релігії тощо. Поняття громадянського або публічного простору корелюється з відкритим застосуванням розуму, «де належить доказово і раціонально відстоювати власну точку зору, відстоювати власну свободу і свободу інших, шанувати власне право стосовно прав інших, захищати власну гідність і поцінувати гідність інших» [6, 6]. В громадянському просторі свої дії та дії інших постійно оцінюють, їх обговорюють, досягають розуміння позицій. Цей простір є місцем виникнення влади, як феномену, що протиставляється насильству.

Влада, як зазначає С.В. Пролеєв, виникає на ґрунті «відрізнення, взаємодії і взаємопокладання різних сил, відмінних одна від одної» [10, 65]. Насильство, на відміну від цього, полягає в прякій безпосередній перевазі однієї сили над іншою, яка реалізується у вигляді примусу. Практично насильство полягає у самопокладанні однієї сили, в якому вона долає спротив іншої. Влада, на відміну від насильства, конститується як не пряма дія, а опосередкована. Влада — не те, чим володіють (як володіють силою примусу, яким досягають підкорення). Влада сама володіє своїми учасниками. Влада виступає як продукт та умова суспільності, ствердження суспільної всезагальності. Влада протилежна насильству у тому сенсі, що насильство панує там, де авторитет влади зазнає краху. У людському світі владарює не конкретна сила особи, а всезагальність, котра набуває вигляду спільного людям порядку,

який поєднує їх у спільноту. Підкорюючись правовій владі, особистість завжди має змогу через громадський простір, через мовлення і дію поставити питання відносно своїх прав і своєї свободи, або прав і свобод інших. Громадські інституції, як вияв публічної комунікації та дії співучасників загального суспільного простору, надають можливість владі здійснюватись, а не тільки іменуватись такою, наповнювати свої дії конкретним змістом, дійсно владарювати, а не примушувати собі коритися.

Громадянське суспільство постає особливою соціальною формою, яка виявляє себе у двох важливих гранях. Передусім, у значенні загально-суспільного світу, що робить його спільним для нас усіх, і тому відрізняється від нашого приватного місця у ньому. Публічність пов'язується із стосунками між тими, хто разом заселяє світ, який створено людьми, з комунікативними зв'язками та діалоговими формами спілкування, із спільними соціальними надбаннями. Громадська сфера збирає нас разом і запобігає тому, щоб ми «усували» один одного. Це сфера «між», яка водночас об'єднує і розмежовує особистостей. Відсутність цієї сфери, як слушно зауважує Х. Арендт, означає те, що світ, в якому живуть люди, втратив свою силу як збирати їх разом, так і надавати кожному прагнення бути автентичним, тобто самим собою у всій різноманітності своїх проявів [1, 57]. Все, що з'являється у громадській сфері, і що кожен може побачити і почути, має широку гласність. Ця властивість висвітлює іншу грань публічності, а саме, можливість виходу особистості із свого приватного життя. В громадській сфері свобода є земною реальністю, відчутною в словах, які можна почути, в діях, що їх можна побачити, та в подіях, про які можна говорити. Така точка зору відрізняється від позиції, в якій стверджується, що повне визволення не сумісне з існуванням в суспільстві, а тому свобода може бути виявленою тільки поза сферою людських справ. Особистість не може називатися вільною, якщо вона не має спроможності діяти, причому неістотно, якими обставинами це спричинено — внутрішніми чи зовнішніми. Простір громадянської, у той же час, має захищати інтимне, висвітлюючи те, що вважають доречним, вартим того, щоб його побачили і почули.

Громадянське суспільство відрізняється від того, що Джон Стюарт Міл називав «тиранією більшості». Її особливістю є те, що вона «проникає в усі дрібниці життя і поневолює саму душу» [7, 14]. Це тиранія панівних думок і настроїв, прагнення суспільства нав'язати у якості правил відносно спілкування та дій свої власні ідеї та звички тим особистостям, що з ними не згодні,

намагання запобігти виникненню індивідуальності, неспівзвучної уподобанням суспільства. Такі вподобання чи неуподобання частіше всього визначаються якоюсь частиною суспільства, можливою чи впливовою, що зацікавлена залишати такий стан речей недоторканим, досліджуючи що саме має подобатись чи не подобатись суспільству, не порушуючи питань, наскільки вподобання цієї групи можуть бути законом для суспільства. Така тиранія, як зазначає Є.К. Бистрицький, може бути значною, «примушуючи особистість задовольняти певні вимоги і відповідати очікуванням групи, що загрожує особистій автономії» [2, 185].

Сучасні українські дослідники наголошують на необхідності деромантизації образу громадянського суспільства [5, с. 34], так само, як і відходу від спрощеного розуміння цього складного соціального феномену, що не може розумітись у якості формальної мережі відносин, заснованій на приватній економічній власності та на правах людини. Сучасна проблематика громадянського суспільства знаходиться на зламі двох граней, двох актуальних вимірів соціального як такого, а саме: ідеї індивідуальної свободи, самоцінності кожної особистості, і, в той же час, — ідеї спільного блага, солідарності. Однією з визначальних передумов існування громадянського суспільства є «підвищення рівня представленості цінностей громадянства в особистій свідомості» [11, 79]. Не менш важливим складником громадянської компетентності є осмислення сукупності цінностей і смислів, які здатні об'єднати суспільство і окреслити загальнозначущі горизонти його розвитку. Інституційне окреслення громадянського суспільства корелюється, як слушно вважає А.Ф. Карась, з репродукуванням соціальних норм справедливості і рівності в суспільстві, із здійснюванням особистої свободи згідно пріоритету *іншого* [4, 410]. Тобто, ідея спільного блага об'єднує людей не стільки зверху — державою, а передусім — знизу, спільним прагненням визнання гідності, що відбувається шляхом створення і розбудови широкої мережі зв'язків, які ефективно застосовують культурний і соціальний капітал в акцентуванні і прагненні вирішити суспільні проблеми. Інституалізація громадянського суспільства передбачає, передусім, формування ефективних горизонтальних зв'язків співпраці громадян та повагу і довіру до державних інституцій, без яких неможливе встановлення партнерських стосунків між громадянським суспільством і державою.

З огляду на це вельми важливою є ідея субсидіарності державних і громадянських інститутів, яку розробляє зокрема український дослідник Я.І. Пасько. Ця ідея є базовою для європейської демократії і перспектива сучасного суспільства

орієнтується на «комплексну, розумну, ефективно функціонуючу інституційну модель розвитку,... яка має розвинуту соціальну та громадянську основу...» [8, 6]. Підтримуючи концепцію *welfare state* (держава добробуту), зазначений автор привертає увагу до культурних контекстів громадянського суспільства та підтримує комунітаристську позицію. Збереження загального блага (*common good*) та духовної близькості між особами, на думку цього дослідника, дозволить державі і громадянському суспільству в межах певних історико-культурних контекстів протистояти розпаду частин цілого і на новому етапі забезпечити культурні, громадянські та соціальні права людей. Завдання державних інституцій при цьому полягає в необхідності збільшення різноманітних форм соціокультурної солідарності, «які мають ґрунтуватися на високих традиціях моральності, спільного блага та традицій» [8, 93]. Причому, державним інституціям в цьому процесі віддається перевага, і соціальна правова держава, на відміну від ліберальної, визнається найбільш вагомим фактором розвитку соціального капіталу.

Але, як зазначає М.Д. Култаєва, живою силою громадянського суспільства у будь-якому його вимірі є не стільки організаційний фактор, скільки громадські рухи, ініціативи «знизу» [5, 48]. Рівень громадянського суспільства не може вимірюватись формально — кількістю організацій. І що найбільш важливо — громадянське суспільство має починатися з формування громадянина. Громадянське суспільство виникає через людину і конститується спроможністю особистостей добровільно (поза втручанням держави) самоорганізовуватися у групи, товариства, громади задля господарської, культурно-освітньої та іншого виду співпраці. Ця думка перегукується з точкою зору німецького дослідника Отфріда Гьофе, який наголошує на тому, що коли держава дедалі більше втручається у суспільні сфери й, тим самим, внаслідок бюрократизації зміцнюється її присутність, тоді вона обмежує самовідповідальність громадян і простір для їхніх дій [3, 194]. Тобто, основою філософської тематизації проблем субсидіарності державних і громадських інституцій виступає процес вільного самоздійснення людини в усіх сферах її розвитку на основі культури свободи.

Таким чином, взаємодія громадської та інституційної складової суспільства будується на таких механізмах, що мають на меті приведення суспільних відносин у певний порядок, закріплення типів зв'язків. Соціальний простір має місце там, де інституційні норми можуть обговорюватись, де існує вільна комунікація, де сфера «між», як публічна сфера, мінімізує можливість насильства, а натомість дає змогу здійснюватись суто інституційній практиці.

І в цьому сенсі громадянське суспільство є тим особливим феноменом, який має постійно генерувати себе, але також не може існувати без соціальної спадковості. В цьому проявляється особливий характер процесів інституалізації та легітимації, що відбуваються в громадянському суспільстві. Вони пов'язані із життєвими формами та суспільною практикою, в яких на противагу формальним інституціям, все залежить від участі громадян, від того, як вони сприймають свої права і беруть участь у рішеннях щодо їх вдосконалення. Це й є неодмінним ґрунтом владних відносин, які відрізняються від силових методів управління. Реальний процес формування і розвитку громадянського суспільства неможливий без самоусвідомлення громадянами себе з позиції самостійних індивідуальних членів суспільства, здатних захистити як свої інтереси, так і ідею спільного блага.

Література

1. Арентт Х. Становище людини / Х. Арентт; [пер. з англ. М. Зубрицької]. — Львів : Літопис, 1999. — 254 с.
2. Бистрицький Є.К. Метафізика суспільного, що сумірна людині [Електронний ресурс] // Концепція мультикультуралізму: [зб. наук. праць]. — К. : Стилос, 2005. — Режим доступу: http://www.bystrytsty.org/metaf_taylor.htm
3. Гюффе О. Демократія в епоху глобалізації / Отфрід Гюффе; [пер. з нім. Л. Ситниченко та О. Лозінської]. — К. : ППС-2002, 2007. — 436 с. — (Серія «Сучасна гуманітарна бібліотека»).
4. Карась А.Ф. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях : монографія / А.Ф. Карась. — Київ; Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2003. — 520 с.
5. Култаєва М. Громадянське суспільство як воля і увявлення // Громадянське суспільство в Україні за доби глобалізації: ціннісно-нормативне та інституційне забезпечення його розбудови : [зб. ст.]. — К., 2007. — С. 33-53.
6. Лой А.Н. Онтологічний підтекст політичної філософії Ганни Арентт / А.М. Лой // Філософська думка. — 2007. — № 4. — С. 3-16.
7. Міл Дж. Ст. Про свободу: Есе / Джон Стюарт Міл; [пер. з англ. Є. Мірошниченка]. — К. : Основи, 2001. — 463 с.
8. Пасько Я.І. Соціальна держава і громадянське суспільство: співпраця versus протистояння : монографія / Я.І. Пасько. — К. : ПАРАПАН, 2008. — 272 с.
9. Патнам Р.Д. Творення демократії: Традиції громадянської активності в сучасній Італії / Р.Д. Патнам разом з Р. Леонарді та Р.Й. Нанетті; [пер. з англ. В. Ющенко]. — К. : Основи, 2001. — 302 с.
10. Пролеєв С.В. Метафізика влади / С.В. Пролеєв. — К. : Наукова думка, 2005. — 324 с.
11. Степаненко І. Духовні засади громадянського суспільства: українські реалії / Степаненко І., Степаненко М. // Громадянське суспільство в Україні за доби глобалізації: ціннісно-нормативне та інституційне забезпечення його розбудови : [зб. ст.]. — К., 2007. — С. 73-90.

Крыжановская Т.А. Взаимодействие гражданского общества и государственных институтов в социальном пространстве. — Статья.

Аннотация. В статье исследуется смысл таких социальных феноменов как институты и гражданское общество, принципы их взаимодействия. Автор делает вывод, что существование свободной коммуникации, публичной сферы минимизирует возможность насилия в обществе в самых разных его формах и дает возможность осуществляться действительно институциональной практике.

Ключевые слова: институт, гражданское общество, публичная сфера, социальная практика.

Kryzhanovska T.A. Interaction between Civil Society and State Institutions in the Social Space. — Article.

Summary. The article studies meaning of such social phenomena as institutions and civil society, the principles of their interaction. The author makes a concludes that the existence of free communication, the public sphere minimizes the possibility of violence in society, but instead allows done really institutional practice.

Keywords: Institution, civil society, public sphere, social practices.